

Furulya- és dudamuzsika – zongorán

Válogatás Bartók Béla: Gyermekeknek III-IV. füzetből:

Dudanóta (III/15), Furulyaszó (IV/26), Szól a duda (IV/30)

Az előbb elhangzott bemutató órához kapcsolódva előadásomban Bartók: Gyermekeknek 3-4. füzetéből a duda- és furulyadalok összehasonlító elemzését szeretném Önök elé tárni – zongorán.

Népdalgyűjtő munkásságról

A 20. század elején Vikár Béla munkássága nyomán Kodály Zoltán és Bartók Béla népzene gyűjtői és kutatói tevékenységének eredményeként új magyar műzenei nyelv kialakulása vált lehetségessé. Bartók a Gyermekeknek megírása előtt már két évvel, 1906-ban elkezdte népdalgyűjtő munkáját. Kodállal ellentétben, aki népzenei munkássága folyamán „quazi kimetszeni” törekedett a magyar népzenet a szomszéd népekből, Bartókot már a kezdetektől szenvedélyesen érdekelte a közeli szomszédaink népzeneje.

Szlovák népdalgyűjteményének német nyelvű előszavában Bartók hangsúlyozza, hogy „pusztán a magyar anyag ismerete egyáltalában nem elégséges a tudományos vizsgálódáshoz, s hozzá legalábbis a környező népek anyagának lehető legalaposabb ismerete is elengedhetetlenül szükséges. (Forrás: Ujfalussy József: Bartók Béla, Gondolat-Budapest 1976, 121. oldal)

Szlovák gyűjtésének első színhelye Gömör megye volt, ahol Gerlice-pusztán kezdte meg munkáját, majd más közeli falvakban folytatta. 1906 novemberében így ír Dietl Lajosnak az eredményről:

„ ... 3 hét alatt mindössze 150-et tudtam lekottázni esténként a tót falvakban. 80-at lefonografáltam. – Gyere el karácsony táján néhány napra hozzánk. Meghívnálak egy kis népdalgyűjtő kirándulásra a szomszédos falvakba. Roppant érdekes dolog, főleg a fonografálás”. (Forrás: Ujfalussy József: Bartók Béla, Gondolat-Budapest 1976, 122. oldal)

Bartók nemcsak népdalokat, hanem hangszeres zenéket is lejegyzett. A szlovák gyűjtéshez hamarosan csatlakoztak a román népzenei tanulmányok eredményei is. A román gyűjtések kezdete 1909 nyara volt, Bihar megyében, Bölényes környékén. 1910 novemberében az Ipolyságon dudások, tülkös kanászok versenyén vett részt, majd paraszt hegedűsök-ről és havasi kürtöt fújó asszonyokról, lányokról adott hírt.

Ezeket az élményeket Bartók más műveiben is felhasználja, melyek a Gyermekeknek sorozathoz hasonlóan inkább a kisebb korosztályt célozzák meg. A teljesség igénye nélkül: Tíz könnyű zongoradarab (1908), Kezdők zongoramuzsikája (1913), Negyvennégy duó két hegedűre (1931), Két- és háromszólamú kórusok gyermekkarra és női karra (1935) és a Mikrokozmosz (1926-1939).

Népi hangszerek: duda és furulya

A dudánótákkal való ismerkedés előtt szerencsés, ha a tanulók már felismerik a különböző fafúvós hangszerek hangjait, így könnyebben tudnak viszonyítani az új hangszerhangzáshoz. A dudajátékok zongorás feldolgozásainak értő hallgatáshoz meg kell ismerniük a duda jellegzetességeit.

A dudazene jellemző sajátossága a hosszan, megszakítás nélkül áradó, gazdagon díszített dallam, amit legtöbbször egy orgonapont-szerűen kitartott mély bűgás, a burdonhang kísér.

A duda dallamsípjának hangja leginkább az oboához hasonlít, de annál élesebb; a bordó hangja pedig leginkább a fagottra emlékeztet. A dudahang tagolatlanságának oka, hogy a dallamsípot a legtöbb dudaféleségen lehetetlen elhallgattatni, így kizárólag szünet nélküli legato előadásmódra képes. A monotonitást fokozza az a tény is, hogy nem lehetséges dinamikai fokozatok alkalmazása, mivel a szélnyomás megváltoztatása a hangmagasságra is hatással lenne. E hiányosságokat a zenészek előkéik, trillák és más díszítések gazdag alkalmazásával próbálják kiküszöbölni. A dallamsíp hangterjedelme egy oktáv, hangsora mixolid vagy közönséges dúr. Figyelemre méltó, hogy a dudások többsége nem mindjárt dudán, hanem rendszerint előbb furulyán tanul meg játszani. A gyakori trilla, előke, mordent ugyanúgy jellemzője a dudajátéknak, mint a furulyajátéknak. Dudálni felnőtt férfiak szoktak, nők soha. A hangszer művelői többnyire pásztorok, közülük is elsősorban juhászok és kanászok. A szegényebb néprétegek – zsellérek, cselédek, kubikosok, pásztorok – között az 1900-as évek elején még lakodalmak, farsangi táncok is voltak dudával. A dudás nem mindig egymaga játszott, hanem – leginkább az Alföldön – kettesben is: a dallamot hegedű vagy klarinét is játszotta.

Tegyünk egy kis kitérőt a dudamuzsika útján, és hallgassuk meg két hegedűn a dudajátékot.

(Zenehallgatás felvételről: Bartók: Negyvennégy duó két hegedűre (1931) No.36. Dudaszó – Itzhak Perlman és Pinchas Zukerman)

A népdalfeldolgozások elemzése

Bartók szlovák népdalfeldolgozásait tematika (hangulat, szöveg) szerint több típusba sorolhatjuk: derűs, játékos, incselkedő / lírikus, ábrándos, „söhajtozó” / gyászos, balladaszerű / lakodalmos nóta / „szegénylegény, betyárnóta / katonadal. Amint hallani fogjuk, a dudánóták az első csoportba tartoznak, míg a furulyás feldolgozás a lírikusba

A művek hallgatásakor a következő szempontokat ajánlom megfigyelésre:

karakter, előadásmód; a népdaltéma szerkezete, hangneme; a népdaltéma ritmikája, melodikája, tagolása; a darab felépítése a kíséret mozgásformái; a kíséret mozgásformái, harmóniák

(Zenehallgatás saját zongorajáték alapján: I. Dudanóta (III/15), majd a Szól a duda (IV/30). Ehhez nézzük a kottát. A zenehallgatás után a közönség elénekli szöveggel a két népdalt.)

Összehasonlító elemzés

KARAKTER

Dudanóta: kimért, erőteljes tánc, fontosak a dallammotívumok ötödik hangjára eső súlyok.

Szól a duda: vidám, játékos, incselkedő gyermekdal.

TEMPÓ

Dudanóta: mérsékelt. A második szakasz kevésbé nyomatékosan indul, de hamar felerősödik és a vége felé kiszélesedik. Fontos a szinkópáló akkordokat a jelzésnek megfelelően tenuto, teljes értékig kitartva játszani. A motívumok végén a kis nyújtott ritmus leugrása a domináns alsó oktávjáról a duda hangját utánozza.

(Szól a duda: gyors. A 32. ütemtől kissé lassúbbá válik, és csak a 39. ütemben – nagyjából a pozitív arany metszés helyén – áll vissza az eredeti tempó. Az 55. ütemtől nagy dinamikai fokozás, de az eredeti tempó nem változik.)

RITMUS

Dudanóta: páratlan lüktetés, negyedek, nyolcadok, kis nyújtott ritmus az ütemek végén. Érdekes, hogy a I. Dudanóta motívumait Bartók egy-egy $\frac{3}{4}$ -es ütembe szorította, pedig a forrás szerint egy-egy sor három $\frac{2}{4}$ -es ütemből állt, kétszeres hosszúságú ritmusértékekkel.

Szól a duda: páros lüktetés, negyedek, nyolcadok.

HANGSOR:

Dudanóta: dó-pentachord alsó dominánssal.

Szól a duda: dúr hangsor kis szeptim ambitussal.

Népdal feldolgozásának módja

Dudanóta: A népdal háromszor ismétlődik meg, 5+5+4+1 ütem. Először mélyen a bal kézben, másodszer két oktávval magasabban szólamcserével, majd harmadjára unisono (oktáv erősítéssel). Ekkor azonban nem teljes egészében hangzik el a népdal, hanem csak az első motívum ismétlődik háromszor, majd rögtön a zárómotívum következik egyre jobban erősödve, lassúbbodva. Coda helyett egy ütem időtartamú záró akkord csatlakozik a 3. szakaszhoz.

Szól a duda: Többféleképpen értelmezhető ütempár-szerkezet. Ha ismételt ötsorosnak tekintjük, akkor öt kétütemes motívumból épül: ||: A-B :|| C C B .

Két szakaszból áll, változatlan magasságú és terjedelmű témaismétlés (20+20 ütem). Bevezető 4 ü, az átvezető részek 2-6-2 ü, coda 6 ü.

Kíséret

Bár eltérő jellegű a kíséret, mégis mindkét műben intenzív a jelenléte,

szorosan összefonódik a dallammal. A kíséret mindkét műben a G-H-D alaphármasra épül.

Dudanóta: szinkópaláncok nyolcadszünetekkel megszakítva (kivéve 6-7. ütem, ahol folyamatos). A záró szakaszban a domináns orgonaponton szinkópál (D hangon), az utolsó két ütemben törtakkord felett párhuzamos tercmenet, végül súlyos ütemrészről leugró lengő mozgás („ponttevés”).

Szól a dudu: nyolcadokban mozgó, legato, egyenletes akkordfelbon-tások, „elakadások” a bevezetőben és az átvezető részekben. A kíséretben a Fisz-hang kétszer hangsúlyt kap. A második szakasz indításakor (33-34. ü) hosszan tartott szekund-kettősfogás, mely a folytatás basszu-sának előzetese.

Elemzés zongora mellett (Furulyaszó IV/26)

Hallgassuk meg a művet. Zongorán előadom. Mitől más, mint a dudanóták? Zongorázom a dallamot, a közönség kézzel követi a dallamíveket. Előadásmód, tempó: mérsékelt, szabadon változó tempó (rubato).

Karakter: lírai, ábrándos. A motívumok záró hangjának megnyújtása rendkívül jellemző a panaszos, „sóhajtozó”, rubato dallamokra.

Ritmus: változatos ritmusértékek, tizenhatodok, triolák, szextolák, átkötött hangok. A Furulyaszó dallamának eredeti lejegyzése egyszerűbb: nincsenek tizenhatodok, a nyújtott hangokat fermáta jelzi. A zongoradarab ritmusa azért lett részletezőbb, hogy a játékos minél jobban megközelíthesse az eredeti előadásmódot. A kottában kis-éles ritmusok, szextola tizenhatodok, triolák és a sűrűn változó tempó valóban „molto rubato”-vá teszik a dallamot.

Dallam: magasra-mélyre ívelő dallamvezetés. Terc-ingával induló szakaszok, a dallam végén kérdő jellegű felemelkedés és hangnyújtás.

Hangsora: összhangzatos moll, záró hang mi=fríg jellegű dallam.

Kíséret: lassú mozgású, átkötések, lengő mozgások, szinkópa-láncok. Lefelé irányuló lengő mozgások.

Harmóniák: Az első 4 ütemben párhuzamos kvint kettősfogások. A második szakaszban harmóniai variálás, lépcsőzetes ereszkedés. Az ismételt záró hang alatt a 7. ütemben levő E-dúr helyett cisz-moll (álzár-lat-féle), majd d-moll és É-dúr (diatonikus emelkedés).

dr. Szesztay Zsuzsa

